

Gravminderregistrering på Lolland-Falster – et kæmpe projekt

Af Ulla Scholtz

Museumsdirektør, Museum Lolland-Falster

Igennem mere end 15 år har Museum Lolland-Falster arbejdet med gravminderregistrering på de ca. 100 store og små kirkegårde, der findes på Lolland-Falster. Erfaringer og overvejelser omkring vigtigheden af det store arbejde præsenteres i nærværende artikel.

Lolland-Falster er et skatkammer af kulturarv

Lolland-Falster kæmper i disse år med et kedeligt image. Mange har en negativ mening om sydhavsøerne og vælger at betragte dem som Udkantsdanmark. Det er da også en del af Danmark med meget store udfordringer og en kraftig affolkning.

Men set ud fra et kulturarvssynspunkt ser det ganske anderledes ud. Lolland og Falster er øer, som er særdeles rige på kulturarv og historie. Den gode landbrugsjord har igennem tiden, allerede fra jægerstenalderen, bragt velstand til øernes beboere. Få steder i Danmark findes der f.eks. så mange herregårde som på Lolland-Falster. Herregårde som fra renæssancen og frem afløser middelalderens mange borge.

Jordens rigdom afspejler sig også i de ca. 100 sognekirker med tilhørende kirkegårde. Kirkerne ligger meget tæt på Lolland-Falster, og der er ofte meget få kilometer mellem dem. Til forskel fra andre dele af Danmark ser man tydeligt indtil flere kirker, når man tager et blik rundt i horisonten. I kirkerne vidner f.eks. epitafier og gravsten om de godsejerfamilier, der gennem tiden har bygget og ombygget kirkerne.

Tager man en tur rundt på kirkegårdene og studerer gravsten, ses tidligere tiders velstand også ganske tydeligt i form

af ofte meget store gravminder og stort anlagte familiegravsteder. Af de afdødes titler kan den lokale historie også aflæses. Det findes titler relateret til landbruget og herregården, til sukkerindustrien, landhåndværk, byhåndværk og -erhverv samt ikke mindst til Lolland-Falsters store polske indvandring i forbindelse med produktionen af sukkerroer. Gravminderne rummer også vigtige informationer om Lolland-Falsters stednavne.

Loven om gravminderegistrering

Lov nr. 268 fra 1986 blev anledningen til at et kæmpe arbejde for landets museer, kirkegårde og menighedsråd. Arbejdet med gravminderegistreringen pågår stadig rundt om i landet, selv om det snart er 30 år siden, at loven blev vedtaget. Der er blevet registreret tusindvis af gravminder, og derved er mange vigtige data indsamlet og gravstene bevaret for eftertiden.

Maribo Domkirke med tilhørende klosteruin, sognehus, domprovstegård og ikke mindst kirkegården med kapel er et utroligt spændende kulturmiljø. Domkirken er den eneste i landet, der ligger sammen med en kirkegård i brug. Foto: Leif Plith Lauritsen.

Maribo Kirkegård ses allerede på Resens kort over Maribo fra omkring 1670. Den blev indviet i 1798 og er udvidet i 1879, 1899 og 1909. Gravstenen her markerer det yderste hjørne af kirkegårdens udvidelse fra 1899, og er derfor et godt eksempel på, at den enkelte kirkegård også skal ses som en helhed.
Foto: Ulla Schaltz.

Men hvad var det, der førte til lovens indførelse? I begyndelsen af 1980'erne havde Københavns Kommune planer om at rydde ca. 1400 grave på den historiske del af Assistens Kirkegård på Nørrebro. Baggrunden var, at kirkegården udløb i 1980, og at der til trods for en forlængelse til 2020 var ringe aktivitet på kirkegården. En storstilet rydning af kirkegården gik i gang, men det gik ikke stille af, for både daværende rigsantikvar Olaf Olsen og daværende kirkeminister Mette Madsen protesterede i fællesskab overfor Københavns Kommune.¹ Efter lange forhandlinger endte sagen med, at kirkegården blev reddet og i dag stadig fungerer som kirkegård og rekreativt område til stor glæde for bydelens beboere. Langt de fleste af de ældste grave er i dag bevaret, men desværre måtte det også konstateres, at et større antal gravminder nåede at gå tabt.

Assistens Kirkegård er ikke et enestående tilfælde, overalt i landet er der i 1960'erne, 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne blevet ryddet gravminder med hård hånd. Der skulle skabes plads til nye strukturer og indretninger på kirkegårdene og til nye tilbud til sognenes beboere. Her tænkes på anlæg til borgere, der ønskede anonymitet på "de ukendtes" eller nyere tiltag, som urnegravsteder med enkle gravminder i form af gravfliser i særlige afdelinger. For eftertiden synes det meget voldsomt, men som forklaring kan

blandt andet angives, at der i datiden ikke var den samme interesse for og opmærksomhed på fortidens kulturhistoriske levn, som der er i disse år.

Det må antages, at historien om Assistens Kirkegård var medvirkende årsag til, at Kirkeministeriet i 1986 fremlagde lov nr. 268. Heri blev det bestemt, at alle kirkegårde i Danmark skulle gennemgås med henblik på identifikation af særligt bevaringsværdige gravminder. Der var i år 2000 ikke mindre end 2123 sogne i Danmark. De varierer meget i størrelse og antal af beboere. Der er både sogne på under 100 indbyggere og sogne med over 20.000 indbyggere.² Kirkegårdene er heller ikke ens, nogle kirkegårde har gennemgået større omlægninger og forandringer end andre. Nogle kirkegårde er anlagt i nyere tid; andre går tilbage til middelalderen. Med mere end 2100 kirkegårde i Danmark var det forventeligt, at arbejdet med at registrere gravminder på landets kirkegårde kunne blive en langsommelig affære. Det er det da også blevet.

Gravminderegistrering helt praktisk

Igennem de senere år har der været skrevet en del om arbejdet med gravminderegistreringen på de danske kirkegårde. Efter lovens vedtagelse blev der i samråd med museumsfolk

Som en bred boulevard løber den såkaldte "millionærgang" gennem den nyere del af kirkegården i Maribo. Her ligger det ene store og prægtige gravminde efter det andet. Vi har bevaret langt de fleste og derved sikret dette stykke kulturarv, der fortæller om Maribos betydning. Foto: Ulla Scholtz.

En af mange små detaljer på Maribo Kirkegård. En træfigur af Jesus i et lille glashus. Det er et supplement til et af de mange katolske gravsteder, som findes overalt på Lolland-Falsters kirkegårde. De vidner om Lolland-Falsters helt særlige historie med en stor polsk indvandring i årene omkring år 1900. Både gravsten og træfigur er bevaret.
Foto: Ulla Schaltz.

udarbejdet en vejledning til arbejdet med at registrere gravminder. I den blev der opstillet en lang række udvælgelses-kriterier, der skal ligge til grund for udvælgelsen af gravminder, der må anses for at være bevaringsværdige. Der blev peget på 8 kriterierne, de er beskrevet i det følgende. Efter hvert kriterie er der beskrevet, hvordan vi har arbejdet med det pågældende kriterium i vores udvælgelse af gravminder på Lolland-Falsters kirkegårde.

- a. Alle gravminder, der er mere end 100 år gamle, bør i almindelighed anses for bevaringsværdige.
I 1986 gav det mening at udvælge alle gravminder, der havde mere end 100 år på bagen. Det gjorde det ikke 15-20 år efter, da museet for alvor kom i gang med arbejdet. Derfor har museets medarbejdere tilladt sig at sortere meget i gravminder, som er mere end 100 år.
- b. Af de gravminder, der i tidens løb har været typiske for kirkegården, bør i al fald et eksemplar af hver type bevares for eftertiden.
Det er denne kategori, der også omfatter de gravminder, der i det vejledende materiale benævnes "egnstypiske". Herunder har vi valgt at udvælge tidstypiske gravminder fra forskellige perioder. Hvert årti har således en model eller flere, som er meget typiske og følger tidens mode, hvilket også forekommer inden for gravminder. Egentlige egnstypiske gravminder er straks vanskeligere at definere. På Lolland-Falster har vi dog en type gravminde, som Rudolph Bertouche, forfatter til "Menigmands Minde" og lokal gravminderegistrator fra 1950'erne, kalder for egnstypisk. Det drejer sig om den såkaldte grottesten, som der findes mange af på Lolland-Falster, men som også er kendt i resten af landet.
- c. Gravminder, hvis udsmykning er af særlig interesse.
Det findes der selvfølgelig også på kirkegårdene på Lolland-Falster. Der er mange typer, men vi har særligt valgt at fremhæve de gravminder, som har polske/katolske rødder, hvor der findes særlige symboler.
- d. Gravminder med lokalhistoriske navne.
Der kan være slægtsnavne, der er karakteristiske for en bestemt egn. Særligt i forbindelse med denne kategori var samarbejdet med det lokale menighedsråd, og enkelte steder også lokale arkiv, vigtigt. Vi har valgt at lytte til menighedsrådets medlemmer eller det lokale arkiv, når vi har valgt ud fra denne kategori. Det er dem, der sidder inde med det særlige lokalhistoriske kendskab. I forbindelse med gravminderegistreringen har enkelte af vores

Et fint gravminde i formen livets træ over Kaj Munks biologiske forældre. Der er plads fornedet på pladen, efter sigende til den lille Kaj, der var et svageligt barn. Heldigvis blev der ikke brug for pladsen.
Foto: Ulla Schaltz.

lokale arkiver arbejdet særligt med de afdødes historie, som dermed er kommet med i registreringerne.

- e. Gravminder med særligt fyldige og interessante inskriptioner.

Der kan være specielt mange interessante oplysninger inden for denne kategori. Dels findes der særlige lange og fyldige inskriptioner, som beskriver livsforløb, dels kan der også forekomme titler, stednavne og sproglige vendinger, som er af særlig kulturhistorisk interesse.

- f. Gravminder udført af anerkendte kunstnere, eller som har særligt kunsthistorisk interesse.

Der er ikke voldsomt mange gravstene på Lolland-Falster, der falder inden for denne kategori, men der findes dog også eksempler på denne kategori.

- g. Gravminder der bevarer mindet om fortjenstfulde mænd og kvinder.

Her siger vejledningen blandt andet: Det er ikke muligt at give nærmere vejledning med hensyn til, hvorledes man skal bedømme, om en person har gjort sig særligt fortjent til, at hans eller hendes gravminde bevares. Der kan være tale om en særlig bemærkelsesværdig indsats inden for kunst, videnskab, erhvervsliv, i offentlig tjeneste eller på anden måde.

Vi har også bevaret en hel del inden for denne kategori, bl.a. riddere af Dannebrog og de lokale præster tilknyttet de pågældende kirker.

- h. Hele gravstedet.

Inden for denne kategori er der mulighed for at bevare

et helt gravsted med gravminder og det omgrænsende gitter eller lignende. Heri ligger også en mulighed for at registrere beplantningen, hvis den skiller sig ud. Vi vurderede dog, at der skulle være helt særlige grunde her til, da bevaring af beplantning kan medføre en række udfordringer for graveren i dennes arbejde. Særligt for denne kategori er, at vælger man at bevare hele gravstedet, så må det ikke flyttes. Gravsten fra de andre kategorier må derimod gerne må flyttes, så længe de flyttes til en ny placering på kirkegården. Det griber altså i særlig grad ind i kirkegårdens arbejde med strukturer, når hele gravstedet bevares.³⁾

Museum Lolland-Falsters arbejde med gravminderegistrering

Nogle år efter arbejdet med gravminderegistreringen på Lolland-Falster var gået i gang, fandt arbejdet en fin og god form, så det kunne skride fremad efter en lidt tung start. Der blev nemlig indgået den aftale, at menighedsrådene skulle betale for arbejdet med en fast pris pr. udvalgt gravsted. Den aftale var afgørende for, at vi kunne udføre arbejdet, da museet ellers ikke havde ressourcer til det.

I praksis foregik det således, at museets medarbejder tog kontakt til det pågældende menighedsråd, og der blev aftalt møde på kirkegården. Her blev kirkegården grundigt gennemgået af museets medarbejder, de der ønskede at deltage

Gravminde over en af de mange polakker, der bosatte sig på Lolland-Falster for at arbejde i sukkerroemarkerne. På Maribo Kirkegård har de en særlig afdeling. Her ses et fra tiden typisk dansk gravminde, med den katolske madonna porcelænsfigur indsat.

Foto: Ulla Schaltz.

fra menighedsrådet, graver og oftest også kirkevæрге. Enkelte steder deltog også en repræsentant fra det lokale arkiv, hvilket gav yderligere perspektiv på udvælgelsen af gravminder, særligt inden for kategorierne lokalhistoriske navne og fortjenstfulde personer.

I løbet af et par timer lykkedes det som regel at få udarbejdet en liste over udvælgelserne. Da først arbejdet gik i gang, viste det sig ofte, at alle parter var meget enige om, hvilke gravminder der skulle udpeges og derved bevares for vores efterkommere. Forløbene var vældig inspirerende for museets medarbejdere og gav os mulighed for at komme nærmere ind på de enkelte sognes og kirkegårdes historier.

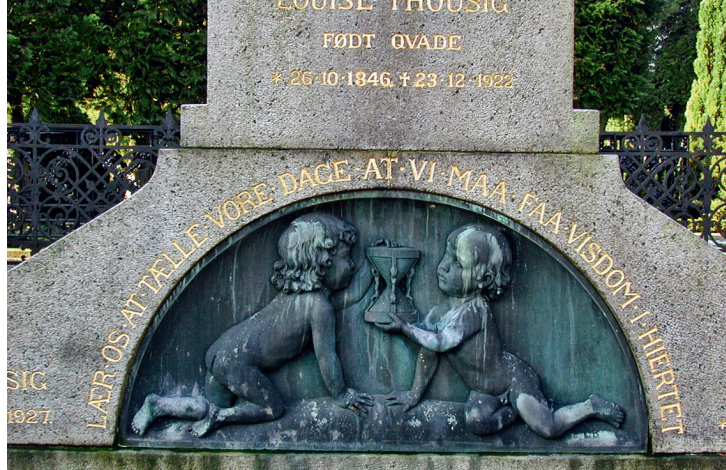
Derefter gik det egentlige registreringsarbejde i gang. Det indebar også en mængde papirarbejde, som vi efterhånden er ved at komme igennem.

Formidling af arbejdet med gravminderregistreringen

Arbejdet med at registrere gravminder på Lolland-Falsters ca. 100 kirkegårde har været et stort arbejde, der har involveret en masse mennesker. Det stod meget hurtigt klart i

Det bevarede gravsted for købmand Schrøder og familie. Han var en af Maribos store købmænd i anden halvdel af 1800-tallet. Han skænkede sin samling til byen og skabte derved Lolland-Falsters Stiftsmuseum.
Foto: Ulla Schaltz.

Gravminde for familien Qvade, en stor købmandsfamilie i Maribo. Der er to smukke udsmykninger på gravmindet. Her ses det ene; to børn, der leger med et timeglas, hvor sandet rinder ud. Et af de klassiske symboler på døden. Foto: Ulla Scholtz.

arbejdsforløbet, at det materiale, der blev indsamlet, er utroligt spændende og bidrager med anvendelige data til undersøgelser og eventuelle forskningsprojekter. Vi bestemte os derfor for at få materialet formidlet så godt, som vi kunne. Alternativet var, at de udvalgte gravminder ellers kun ville være beskrevet i et ringbind hos graveren, hos provsterne og på museet.

Formidlingen af gravminderegistreringen på Lolland-Falster er foregået på flere fronter. Der har blandt andet været skrevet flere artikler, publiceret lokalt, om emnet. Der har været afholdt en meget lang række foredrag om emnet, som oftest i forbindelse med arrangementer afholdt af menighedsrådene eller lokalhistoriske foreninger. Og endelig valgte vi at lægge gravminderne i en særlig database på websitet Historisk Atlas.

Historisk Atlas er et fantastisk website, der formidler lokal historie via nye og gamle kort. Her ligger alle kirkerne på Lolland-Falster, og i tillæg hertil har vi koblet den elektroniske udgave af gravminderegistreringen på. Vores erfaring, og i øvrigt også mange graveres, er, at folk, der arbejder med deres slægtshistorie, ofte opsøger kirkegården for at tage billeder af forfædrenes gravstene. Nu er den del af dem, der er bevaringsværdige, tilgængelige på www.historiskatlas.dk.⁴

Opfølgingsarbejdet på gravminderegistreringen

I den oprindelige vejledning fra ministeriet lægges der op til, at udpegning af bevaringsværdige gravminder er med som fast punkt på de ordinære provstesyn. Med andre ord anså man det for vigtigt løbende at vurdere de gravminder, der hjemfalder til kirkegården. Vi har derfor anbefalet, at menighedsrådene for fremtiden også medtager enkelte af de grav-

minder, der er typiske for vores tid eller er sigende for vores tids historie, lokal eller national. Det skal sikres, at også nye typer af gravminder bliver udpeget. Museet vil fortsat være en naturlig samarbejdspartner i denne sammenhæng. Museets medarbejdere har derfor med meget stor interesse læst "Rapport fra arbejdsgruppe vedrørende serviceeftersyn af gravminderegistreringen", udgivet af Ministeriet for Ligestilling og Kirke i juni 2013.

Gravminderegistreringens serviceeftersyn

Kort efter lovens 25 års jubilæum, nemlig i foråret 2012, besluttede ministeren sig for at nedsætte en arbejdsgruppe, som skulle give loven et serviceeftersyn.

Arbejdsgruppen bestod af embedsmænd fra ministeriet, repræsentanter fra kirkens forskellige organer, Kulturstyrelsen og Nationalmuseet.⁵ Således desværre ingen repræsentanter fra de lokale statsanerkendte museer, som har foretaget langt den største del af registreringsarbejdet. Det kan undre, og jeg mener, det er særdeles beklageligt, at vi ikke har fået mere indflydelse på eftersynet.

Generelt har den kirkelige lovgivning til formål at sikre, at der ikke sker en forringelse af de kulturværdier, der er knyttet til folkekirkens kirkegårde. Beskyttelse af kirkegårdens kulturværdier sker blandt andet igennem loven om gravminderegistrering. Den nedsatte arbejdsgruppe fik et kommissorium, som blandt andet bestod i at se på, om de eksisterende kriterier for registrering af bevaringsværdige gravminder fortsat er hensigtsmæssige. Arbejdsgruppen fik også til opgave at overveje, om registreringen af gravminder med fordel kan ske inden for større enheder, som for eksempel på provstiniveau.

Det faldt også i arbejdsgruppens lod at overveje bestemmelser, som skal give mulighed for afregistrering af registrerede gravminder, samt at undersøge hvordan den teknologiske udvikling bedst muligt bringes i anvendelse ved registreringsopgaven, herunder eventuelt hvilke digitale løsninger, der findes for formidling af gravminderne.⁶

Arbejdsgruppen indhentede oplysninger om, hvor langt arbejdet var nået på de første 25 år. Det viste sig, at der er et stykke vej endnu, før opgaven er færdig. Rapporten angiver i 2013, at ca. 45 % af provstierne enten helt eller delvist mang-

ler at få foretaget registrering af bevaringsværdige gravminder.⁷ Det vil sige, at der stadig er store mængder af gravminder, der ikke er blevet gennemgået af det lokale museum eller Nationalmuseet med henblik på, hvad der skal bevares for eftertiden. Landets menighedsråd venter på denne gennemgang, så der kan blive sorteret ud i de gravsten, der ofte får hobet sig op.

Det er en anbefaling fra arbejdsgruppen, at tre kriterier udgår; nemlig 100-årsreglen, det egnstypiske og det lokalhistoriske kriterium. Jeg er enig i, at 100 års reglen ikke længere giver mening, men jeg er meget uenig i afskaffelsen af de to andre kriterier. Ved gennemgangen af kirkegårdene på Lolland-Falster fandt vi egnstypiske og lokalhistoriske særpræg, som vi besluttede var værdifulde at bevare. Det lokalhistoriske perspektiv var også vigtigt for både menighedsråd og museum. Det er her, hvor sognets eller købstadens lokale historie kan træde frem via gravminderne. Endelig mener arbejdsgruppen også, at der skal kunne ske egentlig afregistrering af gravminder, som allerede én gang er fundet bevaringsværdige.⁸

Museum Lolland-Falster kan med serviceeftersynets rapport i hånden nu konstatere, at en meget stor del af de gravminder, vi har udvalgt, ikke længere ville være blevet udpeget efter serviceeftersynets anbefalinger. Vi ville meget nødtigt have undværet den kulturhistoriske eller etnologiske dimension, som de to kriterier udgør. Det er vores opfattelse, at det samme gælder for de mange menighedsråd, vi har arbejdet sammen med. Netop de to kriterier er med til at sikre, at

Et fint eksempel på et gravminde, som i sin udformning er meget særligt. Den klassiske stendysse, som i virkeligheden er symbol på oldtidens gravminder.

Foto: Ulla Scholtz.

vores lokale kirkegårde også i fremtiden fortæller den lokale historie og viser de lokale særpræg.

Afslutning

Det har taget mere end 15 år at få gennemgået, registreret og ikke mindst få formidlet gravminderne på Lolland-Falsters ca. 100 kirkegårde. Vi finder imidlertid, at vi er kommet godt i mål med projektet og er glade for de mange resultater, det har bragt med sig. Vi har fået sat fokus lokalt på kirkegårde og gravmindernes evne til at fortælle den lokale historie.

Litteratur

Bertouche, Rudolph i samarbejde med Madeleine Fontenay, *Menigmands Minde. Motiver og mestre bag vore folkelige gravminder, især på Lolland-Falster, Maribo 1971.*

Kragh, Birgitte, "Man skal lære at dø, så længe man lever. Begravelsesskikke og kirkegårde i Danmark gennem 200 år", *Livshjælp*, Landsforeningen af menighedsrådsmedlemmer, Århus 1993.

Kragh, Birgitte, *Til jord skal du blive Dødens og begravelsens kulturhistorie i Danmark 1780-1990*, Åbenrå 2004.

Kryger, Karin, *Allegori og Borgerdyd. Studier i det nyklassiske gravmæle i Danmark 1760-1820*, København 1985.

Schaltz, Ulla, "Gå med mig på kirkegården", *Stiftsbog og landemode-akt for Lolland-Falsters Stift*, 2005.

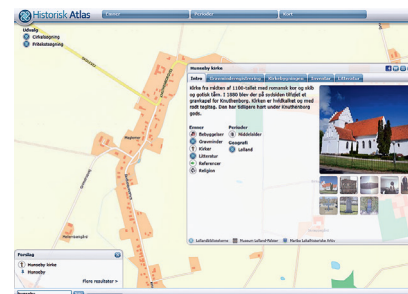
Betænkning nr. 1046/1985, Beretning vedrørende registrering af gravminder.

Vejledning om registrering af gravminder, Kirkeministeriet og Statens Museumsnævn, Kbh. 1987.

Rapport fra arbejdsgruppen vedrørende serviceeftersyn af gravminderregistreringsordningen, Ministeriet for Ligestilling og Kirke, juni 2013.

Noter

- 1 Schaltz s. 52
- 2 Schaltz s. 52
- 3 Kriterier med uddybende kommentarer er hentet fra *Vejledning om registrering af gravminder, 1987*
- 4 www.historiskatlas.dk er et site der drives af Foreningen Historisk Atlas
- 5 Rapport fra arbejdsgruppen vedrørende serviceeftersyn af gravminderregistreringen s. 5
- 6 Rapport fra arbejdsgruppen vedrørende serviceeftersyn af gravminderregistreringen s. 4 og 5
- 7 Rapport fra arbejdsgruppen vedrørende serviceeftersyn af gravminderregistreringen s. 17
- 8 Rapport fra arbejdsgruppen vedrørende serviceeftersyn af gravminderregistreringen s. 25

På hyperlink "<http://www.historiskatlas.dk>" www.historiskatlas.dk findes størstedelen af de registrerede gravminder på Lolland-Falster.